

Дарко Димовски, сарадник у настави
Универзитет у Нишу, Правни факултет

UDK: 343.26(091)
UDK: 343.811(091)

ПОЈАВА И РАЗВОЈ КАЗНЕ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ*

Апстракт: У раду аутор је анализирао развој казне лишења слободe почев од античког доба, са посебним освртом на тадашњи затвор *Мартине* и са анализом одредби Закона XII таблица који се односе на кажњавање. Анализирана је сврха казне лишења слободe и појава завода за затварање у средњем веку. Указана је посебна пажња факторима који су допринели појави и развоју казне затвора. Казна лишења слободe у XIX веку је разматрана у раду, са посебним освртом на различите врсте казне лишења слободe у то време. За XX век је карактеристична унификација казне лишења слободe. Последњи део рада је посвећен различитим врстама тадашњих водећих пенитенцијарних система.

Кључне речи: казна лишења слободe, пенитенцијарни системи, казна затвора

---

* Чланак је написан у оквиру пројекта „Приступ правосуђу- инструменти за имплементацију европских стандарда у правни систем РС, које финансира Министарство за науку и технолошки развој, под евиденционим бројем 149043

Увод

Пенологија је као самостална правна дисциплина “открила” широк спектар тема који су интересантни не само стручној јавности, већ и широј јавности. Једна од најинтересантнијих тема је, свакако, и тема о историјском развоју казне лишења слободе из више разлога.

То је казна која своје порекло не вуче из савременог доба, већ се њени корени могу наћи још у античком добу. Имала је различите функције у зависности од сврхе затварања, односно од владајуће теорије о циљу кажњавања. За разлику од раније праксе, када је примену ове казне пратила изразита бруталност и нечовечни услови њеног издржавања, а ретрибуција мање-више била основни циљ, данас се, приликом примене казне лишења слободе морају поштовати основна људска права, уз посвећеност очувању физичког и психичког интегритета затвореника и примену савремених третмана ресоцијализације.¹ Неке земље су отишле корак даље у замени казне затвора неким модификацијама затворског третмана увођењем кућног притвора, викенд затварања, полудневног затварања и кућа на пола пута. Приликом извршења ове казне настају тешкоће које отежавају имплементацију третмана. Уз то, као отежавајућа околност се јавља латентни сукоб између чуварског особља и особља задуженог за имплементацију третмана. Све је ово утицало да се аутор чланка заинтересује за дубље проучавање историјског развоја казне лишења слободе. У методолошком смислу прикупљање чињеница је било олакшано постојањем бројних радова о казни лишења слободе. Неки подаци су сазнати претраживањем интернет адреса..

Како је казна лишења слободе данас предвиђена у свим државама у неком свом облику као једна од врсти кривичних санкција, потребно је одредити шта се подразумева под лишењем слободе. Социологија узима слободу као слободу грађанску - друштвену, и у том смислу како примећује Џон Стјуарт Мил, слобода је “природа и граница власти, коју би могло друштво извршити над појединцем”.² Са гле-

---

¹ У већини земаља у свету дошло је до унификације казне лишења слободе, тако да сада преовладава казна затвора.

² Боривоје Д. Петровић, *Извршење казне лишење слободе*, Св. Ђорђе, Београд, 1932. година, страна 22.

дишта права, лишење слободе се може одредити “било лишење слободе кретања било одлучивање на промену места”.³

Полазећи од гледишта казне лишења слободе као кривичне санкције, нас интересује схватање лишења слободе у смислу ограничења кретања. Међу правним теоретичарима је спорно када и где је настала установа затварања, али је несумњиво да је идеја затварања веома стара установа.

Постоје бројни списи који сведоче о постојању ове установе у најстаријим државама. У прошлости је затварања у основи била идеја спречавања од бекства осуђеног или окривљеног, као и спречавање потенцијалних делинквената да врше кривична дела. Касније сврха затварања је била у уништавању личности починиоца кривичног дела, као и упозорењу и испуљењу починиоца кривичног дела у односу на почињена кривична дела. Видимо да се и временом сама сврха затварања мењала, тако да је затварање у новом веку правдана кажњавањем, застрашивањем и поправљањем.

1. Стари век

Постоје неки теоретичари који тврде да је затвор у старом хебрејском праву представљао казну. Они су своје тврдње оправдавали постојањем неколико затвора у Јерусалиму. Међутим, схватање затвора као казне у том добу једноставно не може опстати, јер нису постојали основни услови за развој казне лишења слободе. То не значи да затвор у најстаријим државама није постојао. Први писани извори говоре да су Кинези, Индијци, Вавилонци, Асирци, Персијанци, Египћани, Грци и Римљани имали затворе, тачније градске куле, тврђаве, подрумр и бунаре који су коришћени као затвори. Сам термин *затвор* се користио да би означио начин да се нека особа задржи и стави на располагање правди.

У Атини је постојало затварање осуђеника, али као мера чувања од бекства, а не као посебна казна. Затвореници нису били изоловани и могли су да их посећују пријатељи и родбина.⁴ Неки су могли

³ Ibid.

⁴ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, СВЕН, Ниш, 2006. година, страна 120.

да се крећу, а некима је била одузета могућност кретања причвршћивањем дрвених клада за ноге. Постојала је могућност посеђивања од стране родбине и пријатеља. Затвореници су могли да точе пића и да проводе време играњем неких друштвених игара, попут куглања. Познати филозоф Сократ држан је у тамници све док није био позван да попије отров. То да су затвореници били препуштени сами себи и непостојање затворске администрације доказује да затвор није постојао као казна. Интересантан је став грчког филозофа Платона који је сматрао да затвори треба да постану места у којима ће се издржавати казне лишења слободе, а не место привременог затварања преступника.

Закон XII таблица, донет 451-450. год.п.н.е., садржао је одредбе како приватног тако и јавног права. Одредбе о грађанском судском поступку су знатно бројније од одредби о кривичном праву и извршењу казни. Законом XII таблица предвиђен је кућни затвор онемо који је осуђен у парници или који је признао дуг. Уколико осуђеника нико не узме у заштиту или не изврши пресуду, нека га тужитељ поведе са собом. Може да га веже конопцем или да га стави у окове од 15 фунти, не лакшим, а може и тежим.⁵ Ова одредба у погледу минималне тежине окова у Закону XII таблица ствара дилему историчарима. Због тога већина сматра да је реч о грешци која се јавила приликом израде закона.

Римски правник Улпијан је говорио да затвори не треба да се користе за кажњавање већ за притварање.⁶ Наведено Улпијаново упозорење, у ствари индиректно упућује на закључак (основану претпоставку) да не треба, нити се може сасвим апсолитизирати превентивни карактер античког затварања (лишења слободе). Наиме, саме ријечи да затвор не треба користити за кажњавање, већ само за притварање, показују односно упозоравају да је у то време, највероватније, било и случајева затварања преступника у циљу њиховог кажњавања, иако је сасвим сигурно ова функција затвора била много мање заступљена од превентивне.⁷ У Риму су се развили поједини

---

⁵ Николић, Д., Ђорђевић, А., *Законски текстови старог и средњег века*, Ниш, 2002. година, страна 76.

⁶ Константиновић Вилић, С., Ђурђић, В., Петрушић, Н., *Казнено поправни завод у Нишу-90 година*, Ниш 2001. година, страна 5.

⁷ Видовић, В., *Казна лишења слободе*, Глас, Бањалука, 1981. година, страна 18-19.

облици затварања. Поједине телесне казне бивају замењене неким видовима лишења слободе као што су релегације и депортације. Постојали су тзв. *nocturni* који нису били судски магистрати, али су могли да наложе да се потенцијални извршилац кривичног дела пошаље у превентивни притвор. У неким списима се помиње и доживотна робија, уз принудни рад на јавним пословима. До доживотне робије је долазило због тога што су осуђеници на смртну казну остављани у животу из политичких разлога, на тај начин што им је извршење казне одлагано у недоглед.⁸

У Риму је постојао затвор под називом *Mamertin*. Састојао се од две просторије које су се налазиле једна изнад друге. Доња просторија, иначе позната под називом *Tullianum*, је била намењена присталицама Картагине који су у њој држани до погубљена. Сматра се да је чак и Св. Петар био заточеник овог затвора. Назив доње просторије потиче од латинске речи *tullius* што значи водоводна цев. То нам сугерише да је *Tullianum* био у облику цистерне. Над њом се налазила друга просторија која је имала веома узане отворе за ваздух и дневну светлост. На врху је постојао отвор кроз који су осуђеници били убацивани унутар просторије. Постојале су две врсте затварања, и то у облику затвора у оковима и затвора.

Затварање је било временски ограничено или доживотно. Надзор над стањем у затворима је било у надлежности *triumviri capitales*. У провинцијама које су биле под војном управом надзор над стањем у затворима је било у надлежности административне управе.

Аргумент, који користе теоретичари у одбрани става да затвор у античком добу није представљао казну, је одсуство било каквог одвајања оптуженика. Такво стање је доминирало у свим античким затворима.

Јављање нове религије, у оквиру римске државе, уздрмало је саме темеље државе. Хришћани су постали људи којима су се "пунили" тадашњи затвори. Међутим, црквени великодостојници су почели са "откупом" затвореника. Након доношења Миланског едикта 313. год. од стране Константина Великог, хришћанство је постало равноправно са осталим религијама. Самим тим, престали су прогони хришћана. "Божје куће" су постале место азила оним дужницима чији

⁸ Видовић, В., *op.cit.*, страна 20.

су повериоци злоупотребили своје право. Иако се касније ово право проширило и на друге људе, врло често је оно било злоупотребљавано па је било укинато. Црква је покушавала да казни злочинце али и да их поправи на свој начин виђења света.

У историји Рима су доношени едикти којима су ослобађане одређене категорије. Ово се није односило на рецидивисте, на оне који су ухапшени због тровања, светогрђа, пљачке, издаје, кривотворења и убиства. Значај цркве у ондашњем друштву се види и у могућности црквених великодостојника да замоле судију да да опрост осуђеним затвореницима.

Можемо донети закључак да је затвор значио само средство за задржавање оптужених и стављање на располагање правосуђу. У литератури се истиче да некадашњи затвори представљају "предсобље за извршење телесних и смртних казни".⁹ Сматра се да су их некадашњи судови празнили својим пресудама, а данашњи их судови својим пресудама пуне. Затварање у овом периоду је подсећало на истражни затвор. Правни теоретичари сматрају да постоје више разлога за овакво схватање функције затвора. Један од разлога је и то што се затварање као казна није сматрала за адекватну казну за учиниоце кривичних дела. Чињеница да се слобода није много ценила као данас, као и чињеница да се сврхом казне сматрала одмазда, говори у прилог томе да затварање није представљало посебну казну.

2. Средњи и нови век

Сврха кажњавања у средњем веку се није значајније променила. Идеји испаштања придодата је и идеја застрашивања околине. Средњовековно затварање је карактеристично по арбитарности правосуђа, проширивању кривичних дела и казни, као и бруталним методама извршења казни. Антички начин затварања наставља свој "живот" у средњем веку. Затварање је служило као превентивна мера за задржавање оптуженика до доношења и извршења пресуде, као и за држање душевно болесних лица и нетачних дужника. Међутим, постоје докази да је затварање постојало као казна лишења слободе.

---

⁹ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., loc. cit.

Она је била предвиђена Статутом у Вестминстеру 1275. године, као казна затвора у периоду од две године за злочин силовања. Казна затвора у доживотном трајању била је предвиђена у Данској 1294. године за убиство.¹⁰

Улога цркве у средњем веку је била огромна. То се манифестовало и код затварања оптуженика. Одлуком Орлеанског синода из 549. године ђакони су добили задужење да недељом обилазе затворенике. Црквени великодостојници су имали могућност да обилазе затворенике, надзиру рад и понашање судија, разговарају са затвореницима о њиховим жељама и да евентуално обавесте власт о пропустима које су приметили. Средњи век је карактеристичан и по постојању црквених затвора. У тим затворима су били заточени верници у ограниченим или неограниченом трајању. Црква је настојала да се верници покају и измене своје ставове. О односу цркве према затвореницима сведочи податак да су затвореници често били оковани и држани само на хлебу и води. Црква је имала првенство кажњавања свештенства, без обзира на врсту кривичних дела, али је то промењено током XVI века. На тај начин држава је преузела првенство кажњавања свештенства за кривична дела која нису била религијског карактера. Црква је задржала првенство кажњавања световних лица за кривична дела религијског карактера. Она је, на основу декрета Папе Иноћентија III који су усвојени на Четвртом латеранском сабору 1215. године, увела инквизиторски поступак. Уведен је као средство борбе цркве против отпадника од вере свих врста (јеретика, вештица и слично).¹¹ Постепено је овај поступак уведен и у световно право, где је преовладавао све до Француске буржоаске револуције 1789. године када је уведен потпуно нови кривични поступак, познат под називом савремени (мешовити) кривични поступак. Најтежу меру коју су инквизитори могли да досуде је затварање осуђеника. Међутим, то затварање није се сматрало казном, већ мером којом ће се спречити јеретици да својим ставовима утичу на друге. Стари и нејаки су могли да бораве у ходнику док су остали били затварани у ћелијама. Према затвореницима су се примењивали блажи

¹⁰ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, страна 122.

¹¹ Стевановић, Ч., Ђурђић, В., *Кривично процесно право*, Пеликан принт, Ниш, 2006. година, страна 56.

или суровији облици поступања. Они који су били под суровијим облицима поступања били су оковани на ногама, а некад чак везивани и за зидове ћелије. Сви затвореници су били држани на хлебу и води. Није постојала никаква брига о њиховом здрављу.

Немачка, такође, није одступала од других средњовековних држава по питању превентивног затварања све до доношења 1532. године Општег кривичног законика, познатог под називом *Каролина*¹², када затварање добија у одређеним случајевима карактер кажњавања. То се односи пре свега односи на казну доживотног затвора. Окрутност *Каролине* се огледа у томе што је она у два својим члановима 11 и 218 истакла да затвори не служе, као што би требало, за опомену ухапшеницима и осуђеницима, већ за њихово мучење. Међутим, стање у затворима тога доба није се поправило. Сматрало се да је смртна казна далеко блажа од доживотног затвора, јер је прекраћивала муке и патње које су осуђени на доживотни затвор трпели.¹³

Француска, као ранофеудална држава, прихватила је антички концепт затварања. Ова земља је обилувала затворима који су били препуни оптуженицима, инсолвентним дужницима, малоумницима, скитницама и осуђеницима који су чекали извршење пресуде. У Италији је доста била распрострањена казна принудног рада, која се састојала у градњи тврђава. Присутност осуђеника се обезбеђивао лишавањем његове слободе. Међутим, то није била казна лишења слободе, већ казна рада. Током читавог периода раног феудализма и током прелаза у развијени феудализам затварање није представљало казну, већ превентивно-профилактичку меру.

Затварање у овом периоду можемо поделити у три групе.

1. Превентивно затварање је било процесно-правне природе и служило је чувању окривљеног/оптуженог до коначне пресуде. Како је делинквент чекао извршење смртне или телесне казне, с правом

---

¹² Томас Мор у свом делу „Утопија“ објављеном 1516. године предлаже да се, уместо многобројних телесних и смртне казне, уведе казна лишења слободе, за коју каже да су је познавали и стари Римљани... Такосе под утицајем ових идеја, а посебно канонског права, у развијеној фази феудализма појављује казна лишења слободе у „Каролини“ 1532. године за време Карла V. Цитат према: Видовић, В., *op.cit.*, страна 25.

¹³ Поповић, В., *Систем извршења казни лишења слободе у Југославији*, Издање Савеза правника Југославије, Београд, 1966. година, страна 23.

се истражни затвор сматрао предсобљем телесних казни и погубљења. Дешавало се да останак делинквента у затвору буде кратко, уколико је кривични поступак кратко трајао. Међутим, уколико је поступак дуже трајао било је потребно да се пронађе неко сигурније место за смештај делинквента.

2. Дужничко затварање имало је за циљ да лице које није могло да плати на време пресуђену глобу, новчану казну или доспео дуг натера да то учини. Овакво затварање је могло да траје у недоглед односно до тренутка када би доспелу новчану обавезу дужник или неки његов рођак био у стању да исплати. Уколико ни дужник ни његов рођак није био у стању да намири новчану обавезу, дужник је могао да тражи опрост од бискупа. Дужник је персонални затвор издржавао одвојен од других осуђеника. Оно по чему се ово затварање разликовало од осталих је то што се оно спроводило на захтев и на трошак повериоца.

3. Профилактичко затварање је такво затварање које је представљало превентивну меру против оних лица, тј. скитница, нерадника и просјака који су реметили јавни ред и мир. На иницијативу протестанских свештеника Ридлија и Левера 1555. године у Брајдвелу, покрај Лондона, оформљен је завод чији је циљ био да онемогући вршење кривичних дела, да присили затворенике на рад и да покуша да се затворена лица преваспитају у корисне чланове друштва. Године 1576. донет је закон по коме је постала обавеза да се овакви заводи оснују широм Енглеске. Од 1609. године биле су предвиђене и новчане казне за оне грофовије које нису испоштовале дате законске одредбе.¹⁴ Оно што је довело до оформљења Брајдвела је развој текстилне индустрије, што је условило одузимање земље од сељака и претварање у пашњаке. То је довело да велики број сељака лута улицама у потрази за сопственом егзистенцијом. Они су тако постали предодређени за бављење просјачењем и проституцијом, што је повећало и ремећење јавног реда и мира, као и број извршених кривичних дела. Решење за овај проблем је постао Брајдвел. Временом тамо су упућивани и криминалци, тако да се Брајдвел сматра најстаријим затвором савременог типа. У почетку у њима није било никаквог реда. Различите категорије затвореника су били смештени заједно.

¹⁴ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, страна 123.

Долазило је до бројних нереда у овим затворима због одсуства класификације, али и одсуства било каквог заједничког рада. То је довело да се одвајају лица способна за рад која су желела да раде, од оних који су били способни да раде а нису желели да раде. Прва група затвореника је била смештена у тзв. радне куће, а друга група у поправне домове. Врло брзо долази и до интерне класификације. Стање у Брајдвелу најбоље описује Макс Гринхит у свом делу "Пенална реформа" у којој каже:

"Ови поправни домови обезбеђивали су за беспосличаре и оне који нису поштовали закон, могућност да раде. Овај рад је имао троструки циљ: да онима који раде обезбеди да се сами издржавају, да их преваспитава кроз тај принудни рад и дисциплину и да утиче на друге да се не одају скитњи и беспосличењу... Неки осуђеници су израђивали одела, неки су радили у ткачницама и предионицама, неки у ковачницама. Сировине су добијали од спољних приватних власника радњи који су после обраде сакупљали готове производе и продавали их на тржишту. Најгори осуђеници су запошљавани у млиновима и пекарама са могућношћу да буду пребачени на боље и лакше послове... Касније, су осуђеници добијали плате за свој рад."¹⁵

Током XVII и XVIII века било је оформљено још доста сличних завода. Марта 1589. године у Амстердаму дошло је до суђења једном шеснаестогодишњем лопову. Судије, желећи да пронађу другачија решења од телесних и смртних казни, су разговарали са члановима градског савета. Савет је за неколико месеци изашао са предлогом да се за скитнице и малолетнике оснује посебна зграда-установа у којој би они радили. Тако је 1595. године оформљен у Амстердаму затвор за скитнице и криминалце. Већ следеће године Амстердам је постао "богатији" за предионицу намењену искључиво женама. Касније су затвореници били одвојени у посебне делове за скитнице, развратне жене, лопове и занемарену децу.

Средња Европа је убрзо била преплављена оваквим затворима. Довољно је споменути Бремен - 1609, Либек - 1613, Хамбург - 1622, Беч - 1670. Италија је је почетком XVII века прихватила овај начин затварања. У Италији је био прихваћен принцип да је циљ кажњавања поправљање кривца.

---

¹⁵ Константиновић Вилић, С., Ђурђић, В., Петрушић, Н., loc. cit.

После експериментисања у Венецији и Напуљу, свештеник Филипо Франчи је успешно водио склониште у Фиренци у којој је применом индивидуалног раздвајања тежио да поправи децу. Захваљујући успеху овог склоништа папа Климент XI је основао 1703. године децији завод Св. Михајло за смештај деце која нису извршили кривично дело, а према којима је потребно применити мере васпитања. На улазу зграде је стајао натпис: "За поправљање и образовање запуштене деце; они, који су без обучавања били штетни по државу, могу, уз обуку, бити у њеној служби."¹⁶ Овај завод је био подељен на два крила, имао је три спрата од по десет ћелија, а у њеном центру је била радионица на коју је био исписан мото: "Није довољно казнити зло, ако их дисциплином не учиниш бољим." Методи који су се примењивали у циљу поправљања су били- раздвајање, тишина, рад и молитва. Током дана био је организован заједнички рад, а ноћу су они боравили у посебним ћелијама. Свако од штићеника био је у обавези да изучава занат и био је охрабриван у свом раду. Било каква недисциплина кажњавања је животом на хлебу и води, шибањем, стављањем у тамне шупљине и радом у ћелијама.

По моделу завода Св. Михајла 1735. године саграђен је затвор за жене од стране папе Климента ХИИ. Овакви заводи нашли су своју примену и у другим земљама на северу Италије. Тако је у Турину 1757. године основана „Кућа добрих намера”. Марија Терезија је 1759. године основала поправни дом са 140 ћелија, од којих је 55 ћелија било намењено женама и деци.

У Белгији је био познат затвор у Генту. Године 1764. фландријски канцелар Кунц је нагласио потребу за укидањем тортуре и жигосањем криминалаца и њиховом заменом "једном новом формулом за правосуђе". Његов захтев је услишио кнез Филип Вилејн и 1772. године је основан затвор у Генту за смештај криминалаца и лица са девијантним понашањем. И овај затвор је грађен по ћелијском систему. У средини затвора је била смештена централна просторија са осмостраним зидом, а око ње су биле радијално распоређене ћелије у осам троуглова. Овакав архитектура затвора имала је за циљ да онемогући бекство и било какав контакт међу затвореницима.

¹⁶ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, страна 124-125.

Што се тиче Француске ту постоје спорења када је изграђен први овакав затвор. Као године изградње се спомињу 1656. и 1769. Међутим, чини се исправнијим тврђења Марка Ансела да су први овакви затвори изграђени током 1769. године, када су донесена прва упутства за образовање прихватилишта за скитнице, умоболна лица и жене са лошим понашањем и неуредним животом.¹⁷ У Француској се посебно издваја прихватилиште у Ненсију, основано 1770. године, у коме су мушкарци ткали платно, а жене биле ангажоване за шивење и предење.

Затвори настали у овом периоду одликовали су се нехигијеном, суровошћу и окрутношћу. Затворски службеници су врло често надмашивали чак и саме затворенике у погледу понашања. То се манифестовало у пљачкању затвореника и изнамљивању затвореника приватним лицима која су их до смрти експлоатисала. Затвори су били легло порока и разврата. Од заразних болести умирало је на стотине затвореника. Понекад се дешавало да се епидемија прошири и на слободно становништво. Ове епидемије су биле познате под називом црни судски дани. Овакво стање је било критиковано од стране најпознатијих правника и филозофа тога времена. Овакво стање је потрајало до Француске буржоаске револуције 1789. године, када су створени услови за појаву казне лишења слободе.

3. Основни фактори за јављање и развој казне затвора

До краја XVIII века казнени систем почива на телесним и смртним казнама. Овакве казне, као и целокупно кривично право представљало је најзаосталији део друштва, као и кочницу његовом даљем развоју. Овакво стање се морало превазићи уколико се желело кренути даље. Свака прогресивна идеја наилазила је на жесток отпор декадентних и конзервативних снага. Ипак, ни овај отпор није могао да спречи незадрживи напредак целог друштва. У крилу феудалног друштва развијали су се услови за револуционарне и радикалне промене у друштву, па и у области кривичноправне реакције друштва.

---

¹⁷ Константиновић Вилић, С., Ђурђић, В., Петрушић, Н., *op. cit.*, страна 6.

У пенолошкој литератури се сматра да се казна лишења слободе први пут јавила осамдесетих година XVIII века. Међутим постоје неслагање око тога где су се јавили први затвори. Према једном ставу, то су установе у Енглеској и Холандији, док док по другом ставу "родно место" затвора је Филадельфија у Америци. Без обзира на ово неслагање, међу теоретичарима је неспорно који су услови довели до стварања казне лишења слободе.

1. Француска буржоаска револуција 1789. године је уздрмала тадашње друштво из темеља. Француска револуција је довела до изумирања феудализма и до појављивања капиталистичког начина производње. Радна снага почиње да се схвата као и свака друга роба на тржишту. То је омогућило да се и она продаје на тржишту. Слобода човека и грађанина постаје посебна вредност. То до тада није било познато. Долази до значајних промена у систему друштвених вредности. Међу тим вредностима слобода заузима посебно место. Слобода постаје атрибут човекове личности. На тај начин су се стекле историјске претпоставке да лишење слободе постане казна, јер се казна увек састојала у ограничавању или одузимању неког човековог права. Капиталистички начин производње је истакао захтев за еквивалентном накнадом у области казни. Временска одређеност казне затвора зависила је од тежине извршеног дела.

2. Фактор који је итекако утицао на појаву казне лишења слободе је и промена у идеолошкој надградњи, посебно у области кривичног права. Дошло је до отвореног критичког напада на тадашњи систем кажњавања и до тражења нових, рационалнијих, савременијих и хуманијих решења. Значајан допринос реформи кривичног права дали су и филозофи XVII и XVIII века. Тако је енглески филозоф Џон Лок истакао начело законитости према коме само закон може да буде основ кажњавања, једнакости грађана пред законом, сразмерност казне тежини кривичног дела итд.¹⁸ Енглеска XVIII века запамћена је по критици стања у затворима и напредним идејама Џона Хауарда¹⁹ и Џеремија Бентама.²⁰ Посебну улогу у промовисању напредних

¹⁸ Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић, В., *Криминологија*, Прогресс, Ниш, 2003. година, страна 204.

¹⁹ „Енглец Џон Хауард након посјете затворима у Европи констатирао је да је после обиласка тадашњих казнионица морао чак три седмице провјетравати своју одјећу, што поред осталог говори да су затвореници, поред досуђене казне, издр-

идеја одиграли су француски филозофи енциклопедисти- Монтескје, Волтер и Русо. Тако се Монтескје борио против судске арбитражности и свирепости у кажњавању. Чувена Волтерова реченица: "Човек је рођен слободан, а ипак је он свуда у оковима", најбоље отсликава нужност дубљих социјалних промена. Велики део ових идеја је био прихваћен у законодавству. У *Code penalu* из 1791. године била је предвиђена казна лишења слободе.

3. У бројним кривичноправним кодификацијама Европе тога времена казна лишења слободе заузима значајно место.

Оно што је допринело афирмацији казне лишења слободе је јачање државе и нестајање партикуларистичког и економски недовољно јаког феудалног друштва. Казна лишења слободе је свакако хуманија у односу на дотадашње казне. Она је сматрана казном цивилизованог друштва.

Држава је себи на овај начин дала за право да своју моћ употреби на потпуно нов начин. Временом су се поставила питања где су границе кажњавања, да ли се казна лишења слободе исцрпљује у лишењу слободе као ограничењу људских права или у потпуности лишава осуђена лица других људских права. То кршење људских права се огледа у контроли затвореника и функционисању живота у затвору.

Развој казне лишења слободе се може пратити кроз два периода: казна лишења слободе у законодавству XIX века и казна лишења слободе у законодавству XX века.

жавали још и казну 'подношења затворског смрада'.... Тако, конкретну борбу за боље уређење казних завода у Енглеској отпочео је Џон Хауард, који је раније прегледао многе тамнице у Европи и лично се увјерио у малверзиције и подмитљивост чувара, насиље јачих затвореника према слабијима, и уопће одвратно стање које је у њима владало. Критикујући очајно стање у тадашњим казним заводима, он се поред осталог залагао за организирање радионица у затворима, како би се уз издржавање казне осуђеници привикавали на рад." Цитат према: Видовић, В., *op.cit.*, страна 42.

²⁰ "Енглески правник Бентам разрадио је теорију о друштвеној корисности казне-утилитаристичку теорију, у делима "*Теорија казне*" и "*Теорија законодавства*". Посебно је велика заслуга Бентама у томе што је предлагао спровођење реформе у казним установама у циљу хуманијег третмана према осуђеницима и остварења превенције на тај начин." Цитат према: Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић, В., *op. cit.*, страна 207.

3.1 Казна лишења слободe у XIX веку

У овом периоду изрицале су се велики број различитих облика казне лишења слободe. До постојања различитих облика казне лишења слободe долазило је због различитих ставова у кривичноправној науци у објашњавању циља казне (одмазда и застрашивање, лечење и поправљање) и степеновању интензитета друштвене реакције према извршеном кривичном делу. У том периоду кажњива дела су се делила на кривична дела, преступе и иступе. У француском *Code penal* из 1791. године и *Code Napoleon* из 1810. године прописане су робија, заточење, депортација, релегација, присилан рад, поправни затвор и полицијски затвор. Аустријски Кривични закон предвиђао је казну строгог и обичног затвора, док је Баварски закон, донесен десет година касније, предвиђао доживотно лишење слободe, затвор и присилан рад. Белгиски Кривични законик из 1865. године предвиђао је казну присилног рада, заточење, робију, затвор и полицијски затвор. Немачка је у свом Кривичном закону из 1871. године предвиђала казну присилног рада, заточење, строги и обични затвор. За разлику од континенталних држава, Енглеска није имала кодификовано законодавство, али и она је познавала робију, присилан рад, строги и обичан затвор.²¹

Све казне лишења слободe у овом периоду може се класификовати на следеће облике:

1. Робија је представљала најтежи облик казне лишења слободe. Најчешће се изрицала у доживотном трајању, мада су постојали и случајеви њеног изрицања у одређеном периоду. Први пут је уведена Наполеоновим кодексом. Она је повлачила и губитак одређених грађанских права, јавних знања, политичких и других права. Са њом је била предвиђена и облигаторно вршење присилног рада. Да би се спречило бекство осуђеника, они су били оковани тешким оковима. Да би се онемогућила било каква могућност за бекство ноћу осуђеницима, који су лежали један до другог, провлачила се челична жица кроз окове и закључавала на једном крају, док је други крај био зазидан. Овакво обезбеђење је напуштено у оним земљама у којима још постоји робија (Аргентина, Шпанија).

²¹ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, страна 129.

2. Заточење се разликовало од робије је у непостојању правних последица. Није постојао ни принудни рад. Ова казна се издржавала у посебним затворима у којима је постојала могућност добијања посебне ћелије као облик привилегије. И код ове казне затвореници су били оковани.

3. Затвор је казна лишења слободе са доживотним или ограниченим трајањем. С обзиром на начин поступања према затвореницима, дужине изречене казне или врсти затворске установе затвори се деле на обичан и строги затвор.

4. Депортација, иако се раније јављала као вид елиминаторне казне, под одређеним условима представља посебан облик казне лишења слободе. Она се изрицала уместо смртне казне. Њена карактеристика је веома дуго или доживотно трајање. Казну депортације уведена је Законом од 1717. године у Енглеској. До извршења ове казне долазило је пренаичењем смртне казне у казну депортације, ради коришћења депортованих лица као јефтине радне снаге. Прве депортације енглеских осуђеника вршене су у Вирџинију и Источну Индију, а касније се депортација вршила у Аустралију.²²

5. Релегација представљала је посебан облик казне лишења слободе када се изрицала у дугом или доживотном трајању.

Сви ови облици казне лишења слободе представљају велику прекретницу у напуштању нехуманих облика реакције друштва на криминалитет. Временом су се показали бројни проблеми које носи казна лишења слободе. Главни проблем казне лишења слободе XIX века је установа у којима се казна издржавала. Како нису постојала довољна материјална средства казна се издржавала у оним истим објектима као и раније. Ти затвори су били без основних хигијенских и других услова. Режим у затворима је био крајње окрутан због владавине ретрибутивне теорије о циљу казне.

3.2. Казна лишења слободе у XX веку

Велике промене су се дешавале током XX века. Томе су допринели позитивисти, школа друштвене одбране и нова друштвена одбрана. Под утицајем ових школа дошло је до промене у циљу казне. Дошло је до увођења принципа поправљања осуђеника као циља казне

---

²² Милутиновић, М., *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1988. година, страна 17.

лишења слободе. Промене у законодавству су се одигравале у два правца: хуманизација казног система и континуирано увођење мера преваспитног третмана. Усвајање ових нових идеја наилазило је на жесток отпор традиције. У неким земљама дошло је до унификације казне лишења слободе.

Према критеријумима степена остварења унификације разликују се земље са неколико облика казне лишења слободе- обична робија, заточење, строги затвор и затвор (Бразил, Краљевина Југославија од 1929. године, Шпанија од 1944. године), земље које су предвиђале обичан и строги затвор (Аргентина 1921. година, Данска 1930. година, ФНРЈ 1959. година) и земље само са једним обликом казне лишења слободе- затвор (Пољска 1944. година, Чехословачка 1950. година, Бугарска 1951. година, СФРЈ, СРЈ, СЦГ, Србија).

Поред овог тренда у погледу казне лишења слободе XX век је карактеристичан по проширењу круга кривичних санкција. Ово се доводило у везу са потребом индивидуализације санкције према личности осуђеника и према извршеном кривичном делу.

4. Класични пенитенцијарни системи

Увођењем казне лишења слободе појавила су се бројна питања међу којима је најзначајније циљ казне. Како се мењао циљ казне тако се мењао и начин извршења казне лишења слободе. Класична школа је захтевала да циљ казне лишења слободе треба да буде специјална и генерална превенција. Под утицајем ове школе пенитенцијарни системи су се до XX века када су се појавиле нове школе називају класичним системом.

Класични пенитенцијарни систем обухвата: систем заједничког затвора, систем ћелијског затвора (филаделфијски и обурнски систем), систем прогресивног затвора (енглески, ирски, Маконокијев и женевски систем). Филаделфиски систем је оставио дубок траг у Америци и Европи. Овај систем је био примењиван у Пенсилванији све до 1913. године, а у Белгији уведен је 1835. године. Француска је овај систем увела за време јулске монархије и задржала се све до 1939. године. Енглеска још увек представља земљу у којој се примењује ћелијски систем. Остале земље су увеле енглески или ирски систем.

4.1. Систем заједничког затвора

Стари и средњи век одликује систем заједничког затварања. Овај систем се примењивао увек када је требало издвојити делинквента како би се спречило његово бекство, док му се не суди или док над њим не буде примењена смртна или телесна казна. Овај систем је уведен за затварање оптужених лица, нетачних дужника, скитница, нерадника и пијаница. Оснивањем Брајдвела у Лондону 1557. године и амстердамског поправилишта 1589. године долази до градње затвора у којима су упућивани делинквенти на казну лишења слободе. Сврха оснивања ових установа је била радна рехабилитација. Оснивањем затвора Њугејт и затвора Велнат у Америци почиње развој овог система.

Овај систем је био владајући све до почетка XIX века када је под утицајем реформских снага дошло до његове промене. Делинквенти су били затварани заједно без предходне класификације. Они су тиме били строго изоловани од друштва. У овим затворима нису постојали основни хигијенски услови.

У овим затворима затворане су различите категорије осуђеника. Како није постојала никаква класификација у додир су долазиле различите категорије осуђеника као што су случајни криминалци, лакши криминалци и окорели повратници. У њима су боравиле и пијанице и проститутке. Сви затвореници су пролазили тзв. универзитет злочина на којем су учили како да врше нова кривична дела. Предности овог система затварања су економичност и сама сврха затварања у том времену. Казна је требала да духовно и физички казни делинквента и да одврати све потенцијалне криминалце од вршења кривичних дела.²³

Под утицајем реформистичког покрета, који су предводили Џон Хауард, Мирабо, Бентам и Франклин, долази до реформе тадашњих затвора. По новој теорији затвори треба да представљају места поправљања осуђеника. Постоје теоретичари који тврде да идеја о оснивању посебног затворског система, ипак, потиче из САД у којој је дошло до оснивања филаделфијског и обурнског система.

---

²³ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, страна 131

4.2. Ћелијски систем

У почетку примене казне лишења слободе изграђен је строги ћелијски систем са апсолутном физичком изолацијом осуђеника током дана и ноћи. Временом су уочени низ недостатака који су пратили ћелијски систем. Због тога се касније покушало са системом заједничког затвора. У самом ћелијском систему су увођени низ побољшања. Тако је дошло до увођења филаделфског или пенсилванијског и обурнског система.

4.2.1. Пенсилванијски систем

Овај систем је први систем правно регулисан. Настао је као реакција на систем заједничког затварања. Успостављањем овог система држава је почела да се интересује за извршење казне лишења слободе. Овај систем носи назив пенсилванијски или филаделфски систем.

У Пенсилванији убрзо након револуције уведен је први пут ћелијски систем затварања, пошто су телесне казне замењене казном лишења слободе. На основу модела бродова-затвора у пенсилванијском систему затварање се спроводило уз примену тешког физичког рада.

Први затвор ћелијског типа основан је у Филаделфији 1790. године у улици Велнат. По тој улици био је и познат овај затвор. На месту на којем је основан нови затвор раније је постојао затвор. У дворишту старог затвора саграђена је нова зграда са 16 ћелија, по осам у два крила. У ћелијама је било предвиђено место за једног осуђеника. Свака ћелија је имала два улаза. У ћелијама је био саграђен високо тако мали прозор да затвореници нису имали могућност да виде шта се дешава напоље.²⁴ У ћелијама је постојао само прибор за физиолошке потребе. Оне су се прале два пута годишње. Зидови су били тако дебели да се није могао чути ни најгласнији говор. “У тој тишини осуђеници су, са Библијом у руци, размишљали о себи, о свету и својим лошим понашањима и греховима”.²⁵ Затвореници су проводили већи део времена у ћелијама у којима су радили 8-10 сати дневно. Овај рад није могао да буде рентабилан, пошто се одвијао у

²⁴ Константиновић Вилић, С., Ђурђић, В., Петрушић, Н., *op. cit.*, страна 7.

²⁵ Цитат према: Милутиновић, М., *op. cit.*, страна 27.

овим условима.²⁶ Заједничке просторије су биле предвиђене за комуницирање. Прве тешкоће око организације овог затвора су се појавиле већ након десет година постојања. Рад је постао готово немогућ и непродуктиван због превеликог броја затвореника. Због овога као и мањка финансијских средстава и затворског особља дошло је до затварања овог затвора.

Након затварања затвора у улици Велнат поново су се јавили предлози о враћању на телесне казне. Међутим, реформски покрет је већ био довољно јак да се одупре оваквим захтевима. Дошло је до измене закона како би се омогућило затварање са усамљењем без рада, јер се радом затворенику скрећу мисли о делу које је починио.

Овај систем је толико био строг у спровођењу физичке и духовне изолације да су затвореници извршавали самоубиства како би се извукли из свих мука на које су наилазили током издржавање казне лишења слободе. Затвореници су морали да носе маске како би се онемогућио сваки међусобни контакт.

Пенсилванијско законодавство је нормирало формирање затвора ћелијског типа-1818. године Западног казног завода у Питсбургу и 1829. године Источног завода у предграђу Филадельфије. Затвор у Питсбургу је врло брзо затворен јер није обезбеђивао основне услове за рад затвореника. Источни завод је назван Чери Хил по локацији вишања на којој је саграђен. Први затвореник је био Чарлс Вилијамс који је затворен 23. октобра 1829. године због крађе сата, златног печата и златног кључа.

Истицано је неколико разлога за увођење овог система. Хтеле су се избећи све лоше стране заједничког затварања као што је криминална инфекција. Овакав начин затварања се сматрао хуманијим од заједничког затвора. Постојао је став да ће осуђеници најбоље окајати своје грехе уколико размишљају о себи и кривичном делу. Основа ове идеје је квекерска религија у којој се сматрало да и најокорелији злочинац може доживети морални препород и кајање уколико се држи усамљен.

Овај систем је био најпре прихваћен у Белгији у којој је током XIX века изграђено још 24 затвора овог типа. Овај систем је био прихваћен и у Француској, Мађарској, Шведској, Норвешкој, Данској итд.

---

²⁶ Поповић, В., *op. cit.*, страна 32.

Овај систем ипак није показао резултате. Осуђеници су упадали у моралне и душевне кризе. Многи су постали душевни болесници, а неки су извршавали самоубиство. Они су физичком и духовном изолацијом били одвикавани од друштва. На рад се није гледао као метод преваспитања.

Неки остаци ћелијског система су присутни и данас. То се огледа у фази истражног поступка, код одређивања притвора и код дисциплинског кажњавања затвореника.

4.2.2. Обурнски систем

Како пенсилванијски систем није дао очекиване резултате приступило се његовој радикалној измени. Нови систем извршења казни лишења слободе јавио се у казниони у Аубурну, у држави Њујорк, 1819. година, па је по том месту добио и назив. Осуђеници су у току ноћи били смештени у ћелије, а дању су заједно радили тако да нису смели међусобно да причају, по чему овај систем носи и назив систем ћутње.²⁷ У току јела осуђеницу су седели окренути леђима једни другима. Када су устајали поглед је морао да им буде оборен, а руке склопљене како би се могућност комуницирања свела на најмању могућу меру. У току шетњи морали су да одржавају растојање погледом усмереним у земљу. На главу су им стављане капе са спуштеним ободом како би видели веома узан простор око себе. Чак и током религиозних обреда затвореници су седели у одвојеним клупама.

Обурнским затвором је руководио капетан Елам Линдс који је сматрао да реформација не може дати било какве резултате све док дух затвореника не буде сломљен. Он је свој став спроводио тако што је опасне осуђенике затварао у самице. То је доводило до душевних болести и самоубиства. Током рада је постојао одређен систем класификације како би се смањио штетан утицај међу затвореницима. Затвореници су били нумерисани, носили су пругаста одела и главе су им биле обријане. Рад се у овом систему третирао као средство преваспитања и стручног оспособљавања затвореника. Међутим сам рад је био усмерен на извлачење што већег профита.

²⁷ Поповић, В., *op. cit.*, страна 33.

Руковођење овим системом је било веома компликовано због забране комуницирања међу затвореницима. За свако кршење овог правила следила је телесне казна, најчешће бичевање. На тај начин овај систем је представљао корак уназад. Оваквим системом затвореници су били одвицани од друштва.

У Америци је био примењен још у Синг-Сингу и Чарлстону све до 1914. године. Овај систем је био уведен у Швајцарској, Белгији, Немачкој, Француској и Енглеској.

4.3. Прогресивни систем

Како су и пенсилванијски и обурнски систем показали велике недостатке почело се са трагањем за новим системом који би омогућио оспособљавање затвореника за живот и рад у друштву. Новим системом су се задржале предности система изолације.

Средином XIX века је дошло до стварања прогресивног система. Идеја водила је била да затвореник својим понашањем и залагањем на раду стално треба да побољшава свој положај у затвору односно остварује прогрес у свом положају у затвору. Прогресивни систем се заснива на схватању да казна има двоструки циљ- застрашивање и поправљање. Застрашивање се постиже применом изолације у самици, у првој фази, а поправљање заједничким радом и пуштањем на одсуство и пробацију.²⁸ Ово показује због чега овај систем носи назив прогресивни систем. Овим системом се хтело постићи преваспитање затвореника уз његово лично учешће. Овај систем је уведен у Енглеској. Даље развијао и еволуирао у тзв. ирски систем. Тако се може говорити о постојању два прогресивна система- енглески и ирски. Међутим, та два система се нису много разликовала. Због тога ова два система треба сматрати варијантама прогресивног система. Како је ирски систем имао запажен утицај на законодавство многих земаља, треба га третирати као посебан систем.

4 3 1. Енглески систем

Енглески прогресиван систем уведен је 1853. године према осуђе-ницима на дужевремене казне. Извршење казне се састојало од три фазе:

---

²⁸ Милутиновић, М., *op. cit.*, страна 29.

а) Прва фаза је фаза ћелијског затвора и састојала се од изолације од других затвореника и од спољног света. Трајала од девет до дванаест месеци.²⁹ Видимо да се у овој фази примењује принцип пенсилванијског система. Затвореници нису могли да напусте своју ћелију. У њој су радили и били подвргнути строгим дисциплинским режимом. Једино напушање ћелије је предвиђено ради шетње и ради одласка у цркву. У овој фази је предвиђена могућност побољшања положаја затвореника. То побољшање се односило на исхрану, рад, образовање и читање литературе.

б) Друга фаза је фаза заједничког издржавања казне. У њој су затвореници дању радили заједно, а ноћу одвајани у посебне ћелије или је између њихових кревета стављана преграда. У овој фази прогресивни систем је имао своје тежиште. Сматрало се да у овој фази затвореник најбоље показује своју природу и карактер и могао је највише да промени своје ставове. И у овој фази је постојала могућност да затвореник напредује од лошијег ка бољем положају. Затвореници су били дељени у разреде и подразреде. Критеријуми за ову класификацију су поквареност затвореника, њихова старост, тежина кривичног дела, мотив његовог извршења и дужина казне на коју су затвореници осуђени.

Криминална зараза је спречавана немогућношћу да затвореници из једног разреда, односно подразреда дођу у међусобни контакт. Затвореници из једног разреда су проводили све време заједно, како за време рада тако и за време одмора или неких других активности. Прописима су били предвиђени строги услови које је морао да испуни затвореник да би био распоређен у одређени разред или подразред. Оно што је разликовало положај затвореника у разредима или подразредима је строгост режима односно погодности које су уживали затвореници. Те погодности су се манифестовале у врсти и тежини посла, висини награде за рад, висини зараде коју је осуђеник могао да троши на куповину ствари које су му биле поребне, броју писама коју је затвореник могао да прими итд. Врло често као главни критеријум за напредак у разредима била је величина зараде на раду.

---

²⁹ Јовашевић, Д., *Кривично право*, Номос, Београд, 2002. година, страна 366.

ц) Трећа фаза је условни отпуст и он се састојао у боравку осуђеног на условном отпусту. Надзор над таквим осуђеником спроводила је локална власт према месту пребивалишта условно отпуштеног осуђеника.³⁰ До ове фазе се долазило уколико се затвореник добро понашао и посебно залагао на раду.

Постојала је могућност његовог опозивања уколико осуђеник изврши ново кривично дело. Осуђеник пуштен на условни отпуст је и даље издржавао казну. Условни отпуст је трајао све док не протекне време трајања изречене казне.

У овом систему затвореник је учен да се бори на социјално користан начин за побољшање услова свога живота. Овај систем је обезбеђивао динамику у затворениковом животу. За разлику од пенсилванијског и обурнског система, овај систем је приближио живот затвореника условима живота на слободи.

Иако представља велики напредак у односу на раније системе и овај систем је имао своје недостатке. Теоретичари су сматрали да овај систем није доводио до суштинске измене затвореникове личности. Сматрало се да су се затвореници понашали савим рационално и да су из личних интереса испуњавали услове за напредак у бољи разред односно подразред. Сматрало се да је овај систем будио код затвореника неискреност, лицемерје и полтронство. Оно што је недостајало овом систему биће надомештено ирским системом.

4.3.2. Ирски систем

Ирски систем је, такође, заснован на идеји да се осуђеници мотивишу да својим залагањем на раду и својим понашањем побољшају режим под којим издржавају казну. Оно што је замерано енглеском систему као недостатак отклоњено је увођењем још једне фазе-фазе упућивања осуђеника у одељење за слободњаке, тако да је овај систем имао 4 фазе: усамљење, заједничко издржавање казне, упућивање у одељење за слободњаке и условни отпуст.

Оснивачем овог система сматра се енглески капетан Волтер Крофтон. Он је био члан Комисије за преглед казних завода у Ирској. На његов предлог ирски систем уведен је законом од 7. априла 1854. године. Сматрано је да енглески прогресивни систем каракте-

---

³⁰ Поповић, В., *op. cit.*, страна 35.

рише сувише нагли прелаз између фазе заједничког издржавања казне и условног отпуста. Затвореник који је унутар затвора живео диригованим животом не може да се најбоље снађе на слободи без контроле и надзора. Због тога је било потребно извесно припремање осуђеника за слободан живот. То припремање је вршено за време затворениковог боравка у одељење за слободњаке.

Усамљење је трајало девет месеци и издржавало се у казниони Маунтџој у близини Даблина. Осуђеници су на овом острву пролазили кроз петоспону класификацију. Већ у овој фази постојала је могућност да осуђеник својим понашањем и залагањем на раду скрати период боравка на одређеном нивоу. Рад који се требао извршити био је исти без обзира на ниво. Нивои се се међусобно разликовали по особинама осуђеника који су у њима боравили и способности да стекну награду.³¹

Одељење за слободњаке је просторно било одвојено од затвореног одељења. Одељење за слободњаке је било смештено у Ласку или Смитфилду. Осуђеници су живели и радили на пољопривредним економијама у којима није било страже и сталног надзора. Они су се на пољопривредним економијама бавили пољопривредним пословима, обрадом земље, узгајањем стоке итд.³² О томе који ће осуђеник бити упућен у одељење за слободњаке одлучивао је саветодавни одбор казног завода. Осуђеник који се лоше понашао и прекршио правила кућног реда враћан је у затворено одељење. Увођењем одељења за слободњаке ирски систем је омогућио да се реалније процени стварна способност осуђеника да се коректно понаша на слободи. Осуђеник је у одељењу за слободњаке показивао своје право лице и много се више налазио на искушењу да злоупотреби полуслободу која му је дата. Ако је успео да се добро понаша, с правом се могло очекивати да осуђеник неће кршити правила друштва. На тај начин приговор који се упућивао енглеском прогресивном систему да је својом организацијом терала да се осуђеници понашају рационално, без икакве промене на боље код њих, сада отклоњена увођењем још једне фазе.

³¹ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, страна 139-140.

³² *Ibid.*

У Европи га прва уводи Швајцарска у заводу Линцбург, затим Холандија, Португалија и Белгија. Код нас је овај систем примењиван у Зеници 1888. године, Сремској Митровици 1889. године и Лепоглави 1913. године.

4 3.3. Маконокијев бодовни систем

Капетан Александар Маконоки је у својој књизи "Рашишљања о управљању затвореницима", коју је издао 1838. године, изложио један веома интересантан експеримент који, међутим, није доживео ширу примену и због тога га неки и не сматрају за неки посебан систем. Међутим, због веома интересантног решења заслужено се говори о њему као посебном систему.³³

Овај систем је први пут примењен на аустралијском острву Норфолк на којем је 1840. године основан. Капетан енглеске краљевске морнарице Александар Маконоки је сматрао да и према најтежим и најокорелијим затвореницима не треба примењивати бруталне мере и да се они могу навести на поштен друштвени живот само уколико се правилно стимулишу. Пре него што је Маконоки дошао за управника затвора у њему је владала брутална дисциплина и окрутност. Маконоки је сматрао да осуђенике треба стимулисати да раде. Он је због тога целокупну казну претворио у бодове. Осуђеник је имао казну изражену у бодовима. Он је својим радом зарађивао бодове. Када би осуђеник зарадио све бодове колико је износила његова казна, он је пуштан на слободу. Уколико се осуђеник више труди и више ради пре ће изаћи на слободу.

И овај систем се ослањао на прогресивни систем. Он је био заснован на идеји да осуђеници својим радом и владањем прогресивно побољшавају свој положај. Сличност између ова два система се огледа и у фазама кроз које су осуђеници пролазили.

У првој фази су радили и живели у словима оштре дисциплине. У другој фази осуђеници су формирали групе за рад. Група је бројала углавном пет осуђеника. Чланови групе су се међусобно сами бирали. Група је за свој рад добијала заједнички број бодова, који су дељени на једнаке делове међу осуђеницима. На тај начин је група имала интерес да што више ради. Осуђеници се унутар групе сами

---

³³ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, страна 137.

делили ко ће шта да ради. На тај начин свако је био за свакога заинтересован да што боље ради, јер су осуђеници зарађивали и већи број бодова. Одговорност за успехе у раду је пребачена на чланове групе. Тиме се јачала одговорност члана групе за успех у раду, али и осећање солидарности између чланова групе. Рад сваког појединачног члана групе се манифестовао на укупан број бодова које ће група зарадити. Осуђеници су контролисали један другог у раду. Овде можемо видети клице осуђеничке самоуправе, развој осећаја за колективни живот и рад, развој осећаја међусобног пријатељства и потребе за међусобном помоћи и сарадњом. Бодови које су осуђеници зарадили делом су коришћени за плаћање трошкова њихове исхране. Постојала је могућност плаћања и појачане исхране. Уколико су осуђеници радили прековремено зарађивали су екстра бодове. Бодовима се плаћала и дисциплинска казна. На тај начин бодови су добили улогу новца. Њихова главна одлика је та што се њима могла зарадити слобода. Маконоки је на тај начин казну лишења слободе претворио у радну казну. Неки теоретичари овај систем сматрају претечном идеје о тзв. неодређеним осудама.

У задњој фази долазило је до расформирања групе. Сваки осуђеник је добијао своју колибу са земљиштем где је могао да се бави пољопривредом и гајењем живине. Ова фаза је личила на трећу фазу ирског система. Иако је осуђеник био слободан, он је ипак морао да ради како би зарађивао бодове. Он је могао да се бави и приватним радом. На тај начин је код осуђеника стваран осећај везаности за свој дом и своју личну имовину, и истовремено се развијао осећај поштовања туђе имовине и туђег права.

Маконоки је увођењем овог система желео да створи такву друштвену климу у којој би осуђеници дали свој максимум у изграђивању бољих међуљудских односа и изграђивању друштвено корисних активности. Од затвореника је створио своје помагаче у одржавању дисциплине тежећи при том да их радом преваспита и да их стручно образује.³⁴ Маконокијев покушај увођења једног потпуно новог система одбачен је од тадашњег сувише конзервативног друштва. Он је врло брзо био смењен са позиције управника затвора. Његов покушај окарактерисан је као "глупост визионарског занесењака".

³⁴ Поповић, В., *op. cit.*, страна 37.

Након његовог одласка са места управника затвора на острву је поново завладао ужас и терор.

4.3.4. Женевски систем

Овај систем је као експеримент примењен у неколико казних завода у којима је извршавана казна лишења слободе по принципима енглеског, ирског или Маконокијевог система. Свој назив вуче из затвора у Женеви где је први пут примењен половином XIX века.

По овом систему се класификују у различите групе на основу старости, пола, врсте и дужине казне, природе дела и побуде учиниоца, раније осуђиваности, степена образовања и способности за рад. Издржавање казне се започињало у ћелији. Након тога осуђеник је премештан у групу у коју је распоређен применом различитих основа. Циљ класификације по групама је избегавање криминалне заразе и олакшавање преваспитног рада затвореника.

Идеја класификације је имала велики утицај на класификационе методе у затворима. У почетку критеријуми класификације су били објективни, али временом дошло је до преорентације ка субјективним критеријумима. У почетку нису постојале научне методе за испитивање личности, па се могло догодити да осуђеник ниских моралних особина доспе у неку групу са повољнијим режимом поступања, којој иначе по субјективним особинама не припада.³⁵

Уместо закључка

Модерно друштво XX века поступно је прихватало хуманију примену казне затвора, усвајањем међународно значајних докумената о људским правима уопште и посебна документа, која су се бавила правима затвореника. Међу тим документима треба истаћи: Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима из 1955. године, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака из 1984. године, Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода

---

³⁵ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, страна 141.

из 1950. године, Европска конвенција о спречавању мучења и нехуманих или понижавајућих казни или поступака из 1987. године и Европска затворска правила из 1987. године. Усвајањем ових докумената дошло је до прихватања базичних постулата о људским правима која се односе на затворенике, до побољшања услова издржавања казне затвора и до спречавања било какве тортуре према затвореницима.

Аутор је сигуран да казна лишавања слободе, као институција, нема свој коначан облик, већ ће се и у будућности мењати у складу са правцима развитка савременог друштва.

*Darko Dimovski, junior assistant
University of Niš, Law School*

**THE APPEARANCE AND DEVELOPMENT OF
THE PUNISHMENT OF IMPRISONMENT**

Summary

In his work the author has analysed the development of the punishment of imprisonment starting from the Ancient times, with the special retrospection of prison Mamertine at the time and with the analysis of provision of Act XII tablets which considered punishment. It is the purpose of punishment of imprisonment in the Middle Age and appearance of institution for imprisonment. Special attention is paid to the factor which contributed to the appearance and development of the prison punishment. The development of the punishment of imprisonment in the XIX century is contemplated, with the special retrospection of the different kind of punishment of imprisonment at the time. For the XX century is characteristic the unification of punishment of imprisonment. The last part of work is devoted the different kind of the leading penitentiary systems at the time.

Keywords: *imprisonment punishment, penitentiary systems, prison punishment*